

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ЄЗЕРОВ АЛЬБЕРТ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 342:316.285(477)

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНФЛІКТ
ЯК ФЕНОМЕН ТА ПРОЦЕС В УКРАЇНІ**

Спеціальність 12.00.02 — конституційне право

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
ОРЗІХ Марко Пилипович,
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри конституційного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
МАРЦЕЛЯК Олег Володимирович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ МВС України,
професор кафедри конституційного і міжнародного
права;

кандидат юридичних наук
ОРЛОВСЬКИЙ Олексій Сергійович,
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при
Президентові України,
доцент кафедри права і законотворчого процесу.

Захист відбудеться 6 жовтня 2007 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 3 вересня 2007 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Р. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний процес державотворення в Україні розвивається в умовах підвищеної соціальної напруги, притаманної, як правило, всім перехідним політичним системам. Відповідність Конституції України (переважною мірою) світовим стандартам конституціоналізму поєднується з явними проблемами в реалізації конституційних приписів. Суб'єкти конституційних правовідносин нерідко вступають у взаємодію, керуючись не нормами Конституції та законів України, а передусім — власними інтересами і потребами, вже потім “підганяючи” конституційні приписи під власну поведінку. Необхідність політичних консультацій, переговорів, компромісу усвідомлюється лише у випадках, коли ситуація за своїм характером наближається до патової. Форми участі громадян у здійсненні публічної влади належним чином не розроблені та не втілені у державно-суспільну практику – громадяни фактично відсторонені від впливу на вирішення поточних державних справ, не мають суттєвих інструментів контролю за владою. Загальний низький рівень конституційно-правової культури значною мірою впливає на конфліктний характер конституційних відносин.

Таким чином, цивілізовані механізми політичного регулювання й громадсько-політичного діалогу знаходяться на етапі формування, а нові механізми запроваджуються із значними труднощами та супроводжуються численними конфліктами. Саме тому конституційне право набуває нового сенсу — виступає не тільки механізмом унормування політичних відносин, але і їхнім об'єктом, а тому, в окремих випадках, — і конфліктогенним чинником. Тому конституційно-правова наука має сприяти перетворенню галузі конституційного права із системи норм, що закріплює статуси суб'єктів конституційної взаємодії, на ефективний регулятор відносин протистояння, конфронтації у конституційно-правовій сфері. Це зумовлює необхідність конституювання явища конституційного конфлікту як феномена політико-правової дійсності та як процесу конфронтаційної взаємодії суб'єктів конституційних правовідносин.

Конституційне право, будучи відправною точкою нормативно-ціннісної орієнтації правової системи країни, має повною мірою визнати неминучість конституційних конфліктів та передбачити правові засоби впливу на їх розвиток. Визнання на конституційному рівні існування конституційних конфліктів потягне зростання питомої ваги процесуальних норм у текстах конституції та конституційного законодавства, що цілком відповідає світовим тенденціям конституціоналізму.

Отже, конфліктність конституційно-правових відносин, необхідність удосконалення конституційного законодавства у відповідності до світових стандартів конституціоналізму актуалізують дослідження конституційних конфліктів в Україні. Саме тому комплексний аналіз існуючих у сучасній Україні конституційних конфліктів та конституційних конфліктів, що політично та юридично вичерпані, а також практичних результатів впливу, який здійснюється конституційним правом як фундаментальним нормативним інституційним

регулятором, на детермінацію та динаміку конституційних конфліктів, на мінімізацію їх негативних наслідків, має не тільки актуальне, але й концептуальне значення для теорії і практики українського конституціоналізму.

Історія сучасного державотворення багата на конфліктні прояви, але наука конституційного права дотепер оминала їх комплексне дослідження. Здебільшого конституційні конфлікти розглядаються в контексті і в рамках галузевих досліджень, обмежених окремою проблематикою. Так, питання соціальної напруженості, політичної та правової активності, конституційної культури та інші суміжні теми досліджувалися Ю.М. Оборотовим, М.П. Орзіхом, В.В. Речицьким. Ґрунтовні дослідження щодо особливостей конституційно-правових відносин здійснені В.О. Лучіним, В.Ф. Погорілком. Окремі сфери взаємовідносин суб'єктів конституційного права досліджувалися А.Р. Крусян, О.С. Орловським, Ю.М. Тихомировим, О.Ф. Фрицьким, В.М. Шаповалом та ін. Галузь юридичної конфліктології активно розвивається за участю таких вчених, як І.В. Ващенко, В.М. Кривцова, В.М. Кудрявцев, В.С. Нерсисянц. Вагомий доробок у галузі політичної конфліктології здійснили А.В. Глухова, Б.І. Краснов, В.М. Литвин, В.С. Овчинніков, Є.І. Степанов та ін. Відомими вченими у сучасній загальній конфліктології є А.Я. Анцупов, Є.М. Бабосов, І.В. Ворожейкін, А.В. Дмитрієв, А.Я. Кібанов, А.І. Шипілов та ін.

Дослідження названих та багатьох інших вчених наблизили науку конституційного права до появи в її системі нового наукового напрямку — конституційної конфліктології, яка має на меті вивчення загальних закономірностей виникнення та розвитку конституційних конфліктів. Названа тематика ставала об'єктом дослідження таких науковців, як Л.М. Герасіна, А.М. Медушевський, М.І. Панов, Т.М. Пряхіна, В.Я. Тацій, Ю. М. Тодика. Але незважаючи на певний рівень наукового теоретизування в галузі конституційної конфліктології, слід зазначити, що побудова цілісної конституційно-конфлікто-логічної концепції залишалась у перспективі ґносеологічного аналізу.

Зробивши вагомий внесок у розвиток нового напрямку в науці конституційного права, названі та інші автори заклали підвалини для дослідження, яке оптимально поєднує теоретичні та практичні характеристики конституційного конфлікту як феномена та як процесу в Україні. Знання, одержані у загальній теорії держави та права, загальній та юридичній конфліктології, політології тощо використані як теоретична основа цього дослідження. Нормативну основу дослідження склали Конституція України, конституційне та поточне законодавство України, що регулює взаємодію між суб'єктами конституційно-правових відносин, практика Конституційного Суду України із цих питань. Емпіричну основу дослідження становлять матеріали правозастосовчої практики України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках планових наукових досліджень кафедри конституційного права Одеської національної юридичної академії з проблеми “Конституційна реформа в Україні”, що є складовою загальної теми,

яку розробляє Одеська національна юридична академія — “Правові проблеми становлення та розвитку сучасної Української держави” (реєстраційний номер 0101U0001195).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є конституювання науки конституційної конфліктології як підсистеми конституційного права України та науково-теоретичне обґрунтування на цій основі сутності, детермінації та динаміки конституційних конфліктів, а також розробка пропозицій щодо здійснення регулюючого впливу на них для зменшення їх негативних наслідків. Досягнення мети дослідження передбачає формулювання та реалізацію в рамках дисертації таких задач:

- проаналізувати на основі системного й порівняльного підходів існуючі в науковій вітчизняній та зарубіжній літературі погляди щодо конфліктів у конституційно-правовій сфері;
- обґрунтувати необхідність вивчення явища конфліктності у конституційно-правовій сфері в рамках науки конституційного права;
- визначити зміст і розкрити сутність поняття “конституційний конфлікт”;
- запропонувати універсальну класифікацію конституційних конфліктів;
- розкрити детермінанти конституційних конфліктів;
- проаналізувати закономірності динаміки конституційних конфліктів;
- описати існуючий інструментарій здійснення регулюючого впливу на конституційно-конфліктний процес;
- визначити правовий та політичний потенціал існуючих в Україні державних та інших інституцій щодо попередження і вирішення конституційних конфліктів;
- визначити зміст конституційно-конфліктної діагностики.

Об’єктом дослідження є конституційно-правові відносини, що визначають природу конституційних конфліктів.

Предметом дослідження є політико-правовий феномен та процес конституційного конфлікту у просторі правової дійсності, тобто явище, набуто досвідом, і соціальний (соціально-правовий) процес взаємодії суб’єктів конституційних правовідносин.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дисертації є комплекс загальнонаукових філософських, соціолого-правових, формально-логічних, теоретико-правових підходів і методів, дослідницькі принципи — системності, об’єктивності, логічності, наступності, історизму тощо, а також система методик збирання, аналізу й обробки фактологічної інформації. Серед них — загально-науковий, порівняльний та конкретно-історичний аналіз вітчизняних і зарубіжних джерел; аналіз, порівняння і синтез інформації органів державної влади та місцевого самоврядування, засобів масової інформації тощо; спостереження та співставлення — для класифікації конституційних конфліктів. За допомогою діалектичного методу визначено роль соціальної активності суб’єктів конституційних правовідносин в існуванні явища конституційної конфліктності, визначено прямий вплив соціальних протиріч, нормативних колізій, прогалин, дефектів на виникнення, розвиток і подолання конституційних

конфліктів. Метод філософсько-правової антропології надав можливості поглянути на конституційний конфлікт не лише як на взаємодію між суб'єктами права, але і як на взаємодію між людьми, які стоять за цими суб'єктами. Історичний метод використано для дослідження становлення і розвитку наукової думки щодо конституційних конфліктів, з одного боку, і розвитку конституційно-конфліктного процесу в Україні — з іншого. Системний підхід був застосований для охоплення проявів конституційної конфліктності у всіх сферах і напрямках конституційного буття, на основі чого складено та запропоновано універсальну класифікацію конституційних конфліктів. Багатоаспектність та новизна предмета дослідження зумовили залучення положень суміжних наук, в яких розробляються проблеми конфлікту, і необхідність використання методу міждисциплінарного синтезу.

Наукова новизна одержаних результатів визначена постановкою проблеми — розгляд конституційних конфліктів як феномена та процесу в Україні: вперше в науці конституційного права України здійснено комплексне монографічне дослідження особливостей та закономірностей конституційних конфліктів як явища сучасного державотворення в Україні та зумовлених ними актуальних теоретичних і практичних питань. У межах здійсненого дослідження сформульовано низку положень і висновків, що мають наукову новизну та виносяться на захист, а саме:

вперше:

запропоновано й розкрито сутність поняття “конституційна конфліктність”, встановлено взаємовплив соціальної активності суб'єктів конституційно-правових відносин та конституційної конфліктності у суспільстві;

представлено універсальну класифікацію конституційних конфліктів, яка дає змогу виявити основні сутнісні характеристики кожного окремого конфлікту, і на цій основі віднести його до певних класифікаційних одиниць, що сприятиме здійсненню більш ефективного впливу на розвиток та оптимізацію наслідків конституційних конфліктів;

систематизовано та класифіковано засоби впливу на конституційно-конфліктний процес, в рамках чого визначено ведучу роль Конституційного Суду України при попередженні та вирішенні конституційних конфліктів;

вказано на існування конфліктогенного, а не лише стабілізуючого, аспекту існування конституції як чинника впливу на суспільні відносини;

удосконалено:

визначення поняття конституційних конфліктів на основі комплексного дослідження їх теоретичних основ;

підхід до суб'єктів конституційних правовідносин не тільки як носіїв певних правових статусів, але і як соціально активних учасників правовідносин, що мають свої інтереси, потреби, цілі, які реалізуються ними через власну поведінку;

обґрунтування необхідності виділення в рамках науки конституційного права її підсистеми – конституційної конфліктології, визначення предмета та завдань останньої;

розгляд конституційної конфліктності як атрибутивної ознаки демократичного устрою держави і суспільства, і у зв'язку з цим визначено, що вміння вирішувати конституційні конфлікти та здійснювати заходи регулюючого впливу щодо них характеризує ефективність функціонуючих демократичних інститутів;

дістали подальшого розвитку:

положення про неприйнятність суто негативного ставлення до конституційних конфліктів, як і конфліктів в цілому;

фактори, від яких залежить результативність вирішення конституційних конфліктів;

обґрунтування подальшого розвитку конституційного права України у напрямку збільшення питомої ваги процедурних норм, покликаних вирішувати та попереджати конституційні конфлікти, тобто спрогнозовано, що конституційна конфліктність складатиме онтологічне підґрунтя розвитку конституційного права України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки можуть бути використані:

у науково-дослідній сфері — для подальшого теоретичного осмислення конфліктної взаємодії суб'єктів конституційних правовідносин, наукової розробки проблематики конституційної конфліктності в Україні;

у правотворчості — для приведення у відповідність до Конституції України положень нормативних актів у частині, присвяченій регулюванню взаємостосунків суб'єктів конституційних правовідносин; для вдосконалення самої Конституції;

у правозастосуванні — для забезпечення коректного з правової та політичної точок зору застосування норм конституційного права при прийнятті рішень органами державної влади та місцевого самоврядування, іншими суб'єктами конституційних правовідносин; для загального підвищення конституційно-правової культури та конституційної правосвідомості суб'єктів конституційно-правових відносин при їхній взаємодії;

у навчальному процесі — при викладанні курсів “Конституційне право”, “Філософія права”, “Соціологія права”, “Юридична конфліктологія”, при підготовці відповідних розділів підручників і навчально-методичних посібників.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на наукових семінарах і засіданнях кафедри конституційного права Одеської національної юридичної академії та декількох науково-практичних конференціях, зокрема на 7-й (59-й) звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу і аспірантів ОНЮА (2004 р., м. Одеса); 8-й (60-й) звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу і аспірантів ОНЮА (2005 р., м. Одеса); 9-й (61-й) звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу і

аспірантів ОНЮА (2006 р., м. Одеса), Міжнародній науково-практичній конференції “Другі Прибузькі юридичні читання” (2006 р., м. Миколаїв), 10-й ювілейній звітній науковій конференції професорсько-викладацького й аспірантського складу ОНЮА (2007 р., м. Одеса).

Публікації. Основні наукові результати дисертаційного дослідження у встановлений термін викладені у восьми статтях, п’ять з яких опубліковано у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджений ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та одного додатку. Загальний обсяг дисертації складає 227 сторінок, з них основний текст — 194 сторінки, список використаних джерел — 32 сторінки, додаток — 1 сторінка. Кількість використаних джерел — 333.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначаються предмет та об’єкт, мета і завдання дослідження, характеризуються його методологічна, теоретична та джерельна бази, формулюються основні положення, що виносяться на захист, характеризуються елементи наукової новизни одержаних результатів, науково-практичне значення роботи, вказується на зв’язок роботи з напрямами наукових досліджень Одеської національної юридичної академії, наводяться дані щодо апробації результатів дослідження і публікацій за темою.

Перший розділ “Конституційна конфліктологія — підсистема науки конституційного права” розкриває основи теорії конституційного конфлікту, складається із трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. “Конфлікт як об’єкт наукового дослідження”* розглядаються сучасні цілісні концепції конфлікту, розроблені Л. Козером, Р. Дарендорфом, К. Боулдингом, які стали методологічною основою розвитку теорії конституційних конфліктів. Зазначено, що у вітчизняній науці на розвиток конфліктологічних знань визначальний вплив здійснювала марксистська світоглядна концепція, і тому здобутки західної теорії тільки останніми роками повноцінно сприймаються на пострадянському просторі. Сьогодні тематика конфлікту розвивається як на загальному, так і на галузевому рівнях — існують військова, політична, юридична конфліктологія, психологія конфлікту. Конфлікт має досліджуватися системно, з урахуванням різноплановості та міждисциплінарного характеру цього явища. Тому розглядаються особливості застосування системного підходу у вивченні конфліктів, розкриваються їх сутність, структура, види та співвідношення з подібними категоріями.

Підрозділ 1.2. “Конфліктність у конституційному праві – наслідок соціальної активності суб’єктів конституційних правовідносин” присвячений встановленню причинно-наслідкового зв’язку між соціальною активністю суб’єктів конституційних правовідносин та явищем конституційної конфліктності. У зв’язку з цим зазначається, що правовим відносинам, як і іншим соціальним відносинам, притаманна конфліктність, зумовлена

генетич-но-конфліктною природою значної кількості юридичних фактів. Як вид соціальної взаємодії, юридичний конфлікт зберігає та відтворює у сфері права всі головні риси соціального конфлікту. Поділяється точка зору багатьох авторів, що юридичним конфліктом визнається будь-який конфлікт, в якому спір так чи інакше пов'язаний з правовими відносинами сторін і, відповідно, елементи конфлікту мають правові ознаки, а сам конфлікт тягне юридичні наслідки. Наголошується, що вирізнення окремих видів юридичного конфлікту має на меті більш глибоке осмислення цього явища та системне вивчення природи і закономірностей конфлікту у його специфічних проявах — зокрема у сфері конституційно-правових відносин.

Встановлено, що соціальна активність суб'єктів конституційно-правових відносин, рушійними силами якої є їх потреби, інтереси та цілі, породжує взаємодію суб'єктів у формі кооперації або конфронтації. Виявлено прямий зв'язок між конституційною конфліктністю та соціальною напруженістю: від зростання інтенсивності конфліктності посилюється соціальна напруженість у суспільстві, а наявність останньої завжди сприяє виникненню нових конфліктів. Тому вчасне й ефективне вирішення конституційних конфліктів визнається надійним способом подолання соціальної напруженості, яка гальмує суспільний розвиток.

Зазначено, що наука конституційного права потребує вивчення функціонування суб'єктів конституційних правовідносин із врахуванням так званого “людського чинника”, оскільки за кожним суб'єктом конституційних правовідносин стоять люди як первісні правові реалії, які персоніфікують такий суб'єкт. У цьому аспекті зазначається, що проблема поведінки особистості, її активності потребує нового концептуального осмислення зокрема і в науці конституційного права, оскільки конституційно-правовий розвиток, який відбувається у складній системі взаємозв'язків із змінами в соціальному житті, вимагає нового бачення ролі конституційного права як механізму попередження та вирішення конституційних конфліктів.

Підрозділ 1.3. “Конституційна конфліктологія як наука про конституційний конфлікт” містить огляд літератури із загальної, юридичної та конституційної конфліктології та характеристики останньої як майбутньої підсистеми науки конституційного права. Аналіз літературних джерел на конфліктологічну тематику дав підстави дійти висновку про недостатність ґрунтовних праць із загальної конфліктології, про їхню незначну кількість у сфері юридичної конфліктології, а дослідження у сфері конституційної конфліктології в Україні на сьогодні обмежуються лише постановкою питання про їх необхідність.

Доводиться, що теоретичний аналіз закономірностей виникнення, розвитку і припинення конституційних конфліктів, а також вироблення методик здійснення регулюючого впливу на них для забезпечення подальшого конституційного розвитку спроможна здійснити, використовуючи свій методологічний і категоріальний потенціал, саме наука конституційного права. Але й вона через особливості природи явища конфлікту потребує для виконання

цієї задачі залучення знань і методологій інших наук — передусім, соціології, політології, антропології, психології. У такий спосіб в рамках науки конституційного права виникає новий напрямок досліджень — конституційна конфліктологія, яка надає можливість розкрити взаємозв'язки норм конституційного права і соціальних інститутів, з одного боку, та вплив соціальних інститутів на конституційно-правове регулювання суспільства — з іншого.

Другий розділ “Феномен конституційного конфлікту” складається з двох підрозділів, де розкриваються сутнісні характеристики конституційного конфлікту як явища політико-правової дійсності.

Результатом досліджень, викладених у *підрозділі 2.1. “Конституційний конфлікт — політико-правова реальність”*, є положення щодо визначення самого явища конституційного конфлікту, його структури та співвідношення з подібними категоріями.

Встановлено, що являючи собою протистояння у політико-правовій взаємодії суб'єктів конституційних відносин, яке відображується в інституційно норматизованих взаємоспрямованих діях цих суб'єктів щодо визнання, задоволення, захисту своїх інтересів, потреб, цілей, конституційний конфлікт містить у своїй структурі низку елементів.

Підкреслено, що серед об'єктів конституційних конфліктів можуть бути цінності матеріального, соціального, духовного характеру. Отже об'єкт конституційного конфлікту не завжди має конституційно-правовий, або взагалі правовий, характер. Тому об'єктом конституційного конфлікту можуть бути будь-які дефіцитні ресурси та/або прагнення контролю над ними або певні статуси, на які спрямовані дії сторін конфлікту тощо. А предмет складають фактичні відносини протистояння, які виникли з приводу даного об'єкта. Конституційно-правова природа предмета юридичного конфлікту завжди вказує на те, що це конфлікт конституційний і остаточно зумовлює його сутність. Сторонами та іншими учасниками конституційного конфлікту виступають суб'єкти конституційних правовідносин.

Вказано на те, що конституційному конфлікту властива наявність специфічних закономірностей, що характеризують його розвиток, і він завжди має певні юридичні наслідки. Отже, норма права, впливаючи на елементи конфлікту, надає йому статусу юридичного і є першочерговою підставою для класифікації юридичних конфліктів. Це дозволяє називати юридичні конфлікти у сфері конституційного права конституційними конфліктами.

Ще одним важливим елементом структури конституційного конфлікту є його соціальна характеристика, що являє собою його соціальне “оточення” — соціальні чинники, що його детермінували, соціальні наслідки його протікання та вирішення, а також соціальні явища, що мали місце одночасно з ним. Правова ж характеристика проявляється в тому, що конституційний конфлікт співвідноситься з інститутами, структурами і механізмами держави і громадянського суспільства; у предметі конституційного конфлікту простежуються певні конституційно-правові аспекти; учасники конституційного

конфлікту сприймаються з огляду на їх правовий статус як суб'єкти права; їхня поведінка набуває правової оцінки; конституційний конфлікт є унормованим явищем, або явищем, яке підлягає унормуванню, тощо.

Відмічено, що конституція може виконувати не тільки роль “стабілізуючого інструменту” або засобу вирішення й оптимізації конфліктів, але й конфліктогенного чинника через поєднання у собі принципів народного суверенітету і правової держави, через тяжіння до встановлення певного порядку на тривалий термін, нарешті, через недосконалість свого тексту.

Підрозділ 2.2. “Класифікація конституційних конфліктів” розкриває авторське бачення можливої класифікації конституційних конфліктів за принципом їх універсальної систематизації. У ній, відносячи будь-який конституційний конфлікт до певної одиниці класифікації, у такий спосіб виділяються певні його об'єктивні діагностичні ознаки. Пропонується виділити шість основних одиниць класифікації конституційних конфліктів — типи, рівні, класи, роди, предметні групи та види конституційних конфліктів, кожна з яких може бути описана у кількісних та якісних показниках.

Функціональний аспект конституційних конфліктів дозволяє виділити соціально-позитивні та соціально-негативні типи конституційних конфліктів, де враховуються деякі особливості їх протікання.

Рівень конституційного конфлікту визначається його масштабністю: від того, чи існує конституційний конфлікт на загальнодержавному, регіональному чи місцевому рівнях, і залежить його віднесення до певної категорії — конфлікти мікро-, мезо- та макрорівня. Конфлікти не є сталими: конституційні конфлікти мезорівня можуть переростати на макрорівневі конфлікти у разі, якщо набувають множинного характеру — в такому випадку зростають і коло суб'єктів, втягнутих до конфлікту, і соціально-політичні наслідки їх конфліктних дій, тобто масштаб конституційного конфлікту.

Форма конституційного конфлікту є критерієм для віднесення його до того чи іншого класу. У залежності від характеру конфлікту, динаміки та формалізації його розвитку можна вирізнити такі форми конституційного конфлікту як простий конституційний конфлікт та три особливі форми конституційного конфлікту — конституційний делікт, конституційний спір та конституційна криза.

За об'єктом (тобто за сферою розгортання) конституційні конфлікти поділяються на роди. Оскільки об'єкт конституційного конфлікту може мати як конституційну природу, так і відноситися до інших сфер соціального буття, конфлікти поділяються на суто конституційно-правові, об'єктом яких є певні конституційні матерії, та комплексні, об'єкт яких має змішані характеристики.

Враховуючи, що конституційний конфлікт може виникнути на основі будь-якої норми конституційного законодавства, що регулює певні конституційно-правові відносини, в основі виокремлення предметних груп конституційних конфліктів лежить предмет конфлікту як певна проблема (конфронтаційні відносини), що виникла у стосунках між суб'єктами конституційних правовідносин.

Характер і особливості сторін конституційних конфліктів складають їх найсуттєвішу ознаку, тому саме за нею вони розподіляються на види.

Відповідно до запропонованої класифікації конституційних конфліктів є можливим якомога повно розглянути сутність будь-якого конституційного конфлікту як феномена соціально-правової дійсності, найбільш конкретно виокремити його з-поміж безлічі інших конституційних конфліктів, і, завдяки цьому, вивчити його, ефективно впливати на нього, оптимально його вирішувати. Можливі й інші критерії градації, оскільки представлена класифікація не є вичерпною. Але вона є універсальною, тому що інші критерії видаються несуттєвими стосовно теми цього дослідження.

У **третьому розділі “Конституційно-конфліктний процес”** конституційний конфлікт розглядається з позицій динаміки, тобто як процес, що характеризується постійним розвитком. Такий підхід зумовлює розгляд конституційного конфлікту “у русі”, виявляючи причини та умови його виникнення, досліджуючи етапи його розвитку, винаходячи оптимальні засоби впливу на нього. Розділ складається із трьох підрозділів.

Підрозділ 3.1. “Детермінація та динаміка конституційних конфліктів” присвячений стадіям розвитку конституційного конфлікту — від початку до припинення. Тут зазначається, що діалектика причин і умов вимагає їх нерозривного розгляду під час дослідження детермінації конституційних конфліктів. Наголошується, що для початку конфліктної взаємодії є необхідним усвідомлення хоча б однією із сторін конфлікту протилежності своїх інтересів з іншою стороною і вчинення нею якоїсь активної дії щодо об’єкта конституційного конфлікту. Відмічено, що під час ескалації конституційного конфлікту розгортаються дві протилежні тенденції: відбувається загальна дестабілізація обстановки, і загострення існуючих протиріч досягає свого апогею, а з іншого боку, стає більш інтенсивною взаємодія учасників конфлікту, що дозволяє більш адекватно оцінити позиції протидіючих сторін і ступінь гостроти, масштабності самого конфлікту.

Закінчення конфліктної взаємодії може здійснюватися у різний спосіб, відповідно до чого розрізняються форми припинення конституційних конфліктів — розв’язання, врегулювання, подолання або поступове згасання. Завершення конституційного конфлікту вимагає оцінки його результатів — визначення “ціни конфлікту”, тобто співвідношення матеріальних, духовних, людських та інших витрат на ведення конфліктних дій з якістю отриманої перемоги, її відповідності очікуванням сторін конфлікту.

У **підрозділі 3.2. “Здійснення впливу на конституційно-конфліктний процес”** розглядаються принципи та засоби здійснення впливу на конституційні конфлікти з метою їх попередження, оптимізації та вирішення. Обґрунтовується поділ засобів впливу на соціологічні, політичні та юридичні, а також аналізуються вітчизняне законодавство та конституційна практика на предмет застосування цих засобів.

Окремо наголошується на значенні Конституційного Суду України у вирішенні існуючих та можливих конституційних конфліктів. Конституційний

Суд України відіграє особливу роль у забезпеченні принципу поділу влади, в системі стримувань і противаг. Одним своїм існуванням він виконує важливу стримуючу, попереджувальну функцію при виникненні конституційних конфліктів. А вирішуючи конфлікти між органами влади, він, спираючись на норми конституційного права, виступає як орган компромісу, примирення, як гарант політичного миру і стабільності у суспільстві та державі, як охоронець конституційних цінностей, що стоїть на сторожі конституційного ладу. Авторитет суду та остаточність його рішень дозволяли виступати йому арбітром у гострих спорах між суб'єктами конституційних правовідносин щодо розмежування владної компетенції, встановлення однозначного розуміння певних норм тощо. Тому першочерговим завданням у справі попередження і вирішення конституційних конфліктів визнається відновлення нормальної діяльності Конституційного Суду України, належне поважне ставлення до його статусу з боку всіх суб'єктів конституційних правовідносин з метою повернення авторитету цьому органу та довіри до нього.

Підрозділ 3.3. “Основи конституційно-конфліктної діагностики” визначає, що ефективним засобом одержання знань про конституційні конфлікти за допомогою системи логічно послідовних методологічних, теоретичних, методичних, організаційно-технічних процедур з метою подальшого вдосконалення конституційно-правових відносин та конституційно-правового регулювання є конституційно-конфліктна діагностика. Вона передбачає: а) вивчення конституційних правовідносин (отримання знань про них шляхом спостереження й аналізу); б) моніторинг конституційних конфліктів (емпіричне дослідження реальних напружень і конфліктів та отримання на цій основі достовірної інформації про специфічні особливості їх структури, динаміки та реального впливу на відповідні соціальні процеси); в) конституційно-конфліктну аналітику (сукупність методів розпізнавання детермінант конфліктної ситуації, особливостей її найбільш ймовірного розгортання, характеру і змісту назріваючого конфлікту, інтересів, потреб і цілей конфліктуючих сторін, можливостей впливу на них); д) конституційно-конфліктологічну експертизу конституційного законодавства та практики його застосування (спеціальне дослідження якості конституційного законодавства та практики його застосування, тобто конституційних відносин, що складаються на основі цього законодавства, з точки зору конституційної конфліктності). Конституційно-конфліктна діагностика забезпечує інституціоналізацію конституційних конфліктів, тобто їх належне унормування та упорядкування, і здійснюється в Україні різноманітними державними і недержавними установами.

ВИСНОВКИ

Наукова задача цього дослідження полягала у наданні на основі теоретичного узагальнення і за допомогою метода системного аналізу цілісного уявлення про конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні, яке органічно поєднувало би його теоретичні та прикладні характеристики на підставі предметного й методологічного синтезу всіх аспектів бачення даної проблеми у конституційно-правовому вимірі. На цій основі передбачалося запропонувати включити до змісту предмета науки конституційного права вивчення конституційної конфліктності.

Реалізовані мета й задачі цього дослідження дають можливість зробити висновки й запропонувати рекомендації щодо використання його результатів. Найбільш принциповими із них є такі:

1. Конституційна конфліктність є не тільки природною властивістю конституційно-правових відносин, але й атрибутивною ознакою демократичного устрою держави і суспільства. Будучи наслідком соціальної (правової, політичної) активності суб'єктів конституційних правовідносин та причиною соціальної напруженості у суспільстві, конституційна конфліктність являє собою відносно масове, історично мінливе соціальне явище конституційно-правової реальності, яке складається із всієї системи конституційних конфліктів, що існують у відповідній державі у певний проміжок часу. Це складна система, в якій основне значення мають характеристики зв'язків між суб'єктами конфліктних правовідносин.

2. Вивчення в рамках науки конституційного права явища конституційної конфліктності вимагає виділення в її системі конституційної конфліктології як підсистеми. Конституційна конфліктологія відіграє інструментарну роль стосовно конституційно-правової науки, яка, у свою чергу, методологічно впливає на цю свою підсистему. Підхід до вивчення конституційно-правових відносин з конфліктологічних позицій зумовлює необхідність урахування "людського чинника" у формуванні суб'єктивних зв'язків у межах системи конституційного права. Окремі індивіди, що персоніфікують суб'єктів конституційних правовідносин, своєю поведінкою, яка продиктована їх інтересами, потребами, цілями, створюють характер конституційно-правових відносин — кооперація (співробітництво) або конфронтація (конфлікт). Тому конституційне право відтепер має звернутися до деяких теоретичних та методологічних надбань конфліктології, антропології, психології, політології, соціології, тим самим збагативши свою категоріальну, теоретичну та методологічну базу. Залучення конституційної конфліктології до системи науки конституційного права дозволить оптимізувати правове регулювання у сфері конституційно-правових відносин, забезпечить в умовах конституційного розвитку невідставання науки від прикладних політичних рішень, а також належний науковий супровід здійснюваних конституційних реформ.

3. Конституційний конфлікт як одиничний прояв конституційної конфліктності та предмет конституційної конфліктології являє собою протистояння (конфронтацію) у політико-правовій взаємодії суб'єктів конституційних відносин, яке відображується в інституційно нормативованих

взаємоспрямованих діях цих суб'єктів щодо визнання, задоволення, захисту своїх інтересів, потреб, цілей. Структура конституційних конфліктів включає такі елементи: предмет (фактичні відносини конфронтації), об'єкт (певні цінності, на які спрямовані дії сторін конфлікту), суб'єкти та інших учасників (сторони та треті особи), соціальну характеристику (соціальні детермінанти та наслідки конфлікту, соціальні явища, що мали місце одночасно з ним), правову характеристику (співвідношення з інститутами, структурами і механізмами держави і громадянського суспільства).

4. Необхідність системного дослідження конституційних конфліктів, а також їх профілактики та вирішення стали підґрунтям для розробки класифікації конституційних конфліктів у спосіб представлення їх у вигляді єдиної універсальної схеми. Виділення певних однорідних діагностичних ознак дозволяє віднести окремий конституційний конфлікт до відповідної одиниці систематизації. Виділивши певні ідеальні типи, ця схема дозволяє не тільки дистанціюватися від конкретного конфлікту, але й розширити проблемне поле для здійснення діагностики конституційних конфліктів, тобто має велике прикладне значення.

5. В рамках здійсненої класифікації конституційних конфліктів зроблено аналіз їх можливих форм, серед яких виділено простий конституційний конфлікт та три особливі форми конституційного конфлікту — конституційний делікт, конституційний спір та конституційна криза. Особливі форми конституційного конфлікту досить широко досліджені у науковій літературі, а в рамках цього дослідження вперше здійснено їх співвідношення між собою та співставлення з конституційним конфліктом. Зокрема зауважено, що конституційний конфлікт може набувати різних форм, “перетікати” в процесі свого розвитку з однієї форми в іншу.

6. Конституційний конфлікт не є сталим застиглим явищем, це динамічний процес, що має свій початок та закінчення. Причини (обставини, які безпосередньо зумовлюють конфлікт) та умови (обставини, які необхідні для виникнення конфлікту) складають поняття детермінант конституційного конфлікту, які у поєднанні з усвідомленням суб'єктами протилежності своїх інтересів, створюють конфліктну ситуацію. Для її переростання на конституційний конфлікт потрібна активна соціальна дія суб'єкта, спрямована на втілення в життя своїх інтересів. Сутність конституційного конфлікту складає чергування взаємних реакцій, спрямованих на утвердження інтересів кожної сторони і обмеження інтересів супротивника. Припинення конфліктної взаємодії може відбутися в одній із форм: розв'язання (завершення конфлікту силами самих конфліктантів), врегулювання конституційного конфлікту (завершення протистояння за участю інших учасників), подолання (завершення конфлікту у спосіб ліквідації однієї із сторін конфлікту або придушення її інтересів), поступове згасання.

7. Здійснення регулюючого впливу на конституційно-конфліктний процес має на меті переведення його у річище раціональної діяльності та взаємодії суб'єктів конституційно-правових відносин; здійснення впливу на конфліктну

поведінку суб'єктів з метою досягнення бажаних результатів; обмеження протидії рамками конституційного законодавства. Засоби впливу на конституційно-конфліктний процес можна умовно поділити на три групи – соціологічні, політичні та юридичні, які на практиці вживаються системно та нероздільно. Серед соціологічних засобів, що здійснюють вплив на конституційно-конфліктний процес, вирізняються прогнозування конституційних конфліктів (обґрунтоване припущення щодо можливого виникнення, подальшого розвитку та результатів конституційних конфліктів) та попередження конституційних конфліктів (діяльність, спрямована на недопущення виникнення або зведення до мінімуму можливості виникнення конфліктів, їх руйнівного впливу). Політичні засоби впливу на конституційно-конфліктний процес включають проведення громадських слухань, політичних переговорів та консультацій, політичне посередництво тощо. Блок юридичних засобів впливу на конституційно-конфліктний процес складають узгодження нормативно-правових актів та дій суб'єктів конституційних правовідносин, а також функціонування інститутів правосуддя.

8. Конституційний конфлікт має бути правильно оцінений за допомогою засобів конституційно-конфліктної діагностики для здійснення адекватного впливу на нього. Немає потреби у створенні якогось централізованого монополістичного діагностичного центру — існування розрізнених інституцій, що здійснюють конституційно-конфліктну діагностику, вбачається більш оптимальним.

9. Для повноцінної реалізації прогностичної функції конституційної конфліктології слід розробити, по-перше, описові моделі конституційних конфліктів різних типів, рівнів, класів, родів, предметних груп та видів та розкрити закономірності виникнення та динаміки кожного з них, а по-друге, виробити пояснювальні моделі, які на основі системно-генетичного аналізу конституційних конфліктів зможуть виявити рушійні сили їх розвитку та їхні детермінанти. Для цього необхідно ретельно вивчити якомога більшу кількість конституційних конфліктів, що мали місце у конституційно-правовій практиці — як вітчизняній, так і зарубіжній — та зробити висновки щодо найефективнішого впливу на них для застосування відповідної моделі при виникненні аналогічних конфліктів у подальшому.

10. Необхідно на законодавчому рівні (бажано у майбутньому Законі про нормативно-правові акти України) закріпити обов'язковість проведення попередньої конфліктологічної експертизи законопроектів, що регулюють конституційно-правові відносини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Єзеров А.А. Наукове дослідження конфліктності конституційно-правових відносин як перспективний напрямок розвитку науки конституційного права // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. — Вип. 22. — Одеса: Юрид. л – ра, 2004. — С. 274 – 277.
2. Езеров А.А. Конфликтность в системе конституционно-правовых отношений — предмет науки конституционного права // Юридический вестник. — 2004. — № 4. — С. 60 – 63.
3. Єзеров А.А. Конфліктогенність конституцій // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. — Вип. 25. — Одеса: Юрид. л – ра, 2005. — С. 168 – 171.
4. Езеров А.А. К понятию конституционного конфликта // Юридический вестник. — 2006. — № 3. — С. 94 – 100.
5. Єзеров А.А. Конституційний конфлікт та його форми // Право ХХІ століття: становлення та перспективи розвитку: Зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конференції “Другі Прибузькі юридичні читання”. — Миколаїв, 2006. — С. 336 – 339.
6. Єзеров А.А. Класифікація конституційних конфліктів // Правове життя сучасної України: Тези доповідей 10-ї ювілейної звітної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу. — Одеса, 2007. — С. 116 – 118.
7. Езеров А.А. Конфликтность и конфликт в конституционном праве // Российское право: образование, практика, наука. — 2007. — № 7 (36). — С. 48 – 53.
8. Єзеров А.А. Конституційний делікт як особлива форма конституційного конфлікту // Юридичний вісник. — 2007. — № 2. — С. 17 – 24.

АНОТАЦІЯ

Єзеров А.А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні.
— Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 — конституційне право. — Одеська національна юридична академія, Одеса, 2007.

Вперше в рамках науки конституційного права України на основі системного підходу здійснено комплексне монографічне дослідження особливостей та закономірностей конституційного конфлікту як явища і процесу політико-правової реальності сучасного державотворення в Україні та зумовлених ними актуальних теоретичних і практичних питань. У такий спосіб вирішено важливу наукову задачу — задачу розвитку цілісної концепції конституційного конфлікту на підставі синтезу всіх аспектів теоретичного бачення даної проблеми у конституційно-правовому вимірі. Це дозволить у перспективі перетворити галузь конституційного права із системи норм, що здебільшого закріплює статуси суб'єктів конституційної взаємодії, на

ефективний регулятор конституційно-правових відносин конфронтаційного характеру.

Ключові слова: конституційне право, конституційна конфліктологія, конституційний конфлікт, конституційна конфліктність, конституційно-конфліктний процес, конституційно-конфліктна діагностика.

АННОТАЦИЯ

Езеров А.А. Конституционный конфликт как феномен и процесс в Украине. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 — конституционное право. — Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2007.

Современный процесс государственного строительства в Украине развивается в условиях повышенной социальной напряженности и, следовательно, — постоянного повышения уровня конфликтности в сфере конституционно-правовых отношений. Именно поэтому проблема выработки механизмов регулирующего воздействия на конституционные конфликты, инструментов их преодоления, путей их предупреждения, способов увеличения их положительного воздействия на развитие конституционного процесса и уменьшения их негативных последствий представляется актуальной. Ее решение невозможно без теоретического обеспечения и системного рассмотрения конституционных конфликтов в украинском обществе силами конституционного права, которое, выступая отправной точкой нормативно-ценностной ориентации правовой системы страны, должно в полной мере признать неминувемость конституционных конфликтов и предусмотреть правовые способы воздействия на их развитие.

Выработанные политической и социологической наукой целостные концепции конфликта и их влияние на развитие юриспруденции стали базой для институционализации явления конституционного конфликта, то есть процесса преобразования его из явлений социальной действительности в полноценный политико-правовой институт. Это объективно обуславливает необходимость анализа закономерностей возникновения, развития и прекращения конституционных конфликтов, а также выработки методик осуществления воздействия на них с целью дальнейшего конституционного развития государства. Такой теоретический анализ, несомненно, способна осуществить, применяя свой методологический и категориальный потенциал, наука конституционного права. Но и она, в силу особенностей природы явления конфликта, требует для выполнения этой задачи привлечения знаний и методологий других наук — прежде всего социологии, политологии, антропологии и психологии.

Конституционная конфликтология даёт возможность раскрыть взаимосвязи норм конституционного права и социальных институтов, с одной стороны, и влияние социальных институтов на конституционно-правовое

регулирование общества — с другой. Основными её задачами выступают ограничение негативных проявлений конституционных конфликтов и создание системы процессуальных гарантий для их разрешения правовыми методами, а также усиление роли конституционного права в осуществлении социальной инженерии, заключающейся в гармонизации интересов в условиях конституционного конфликта.

Впервые в рамках науки конституционного права Украины на основе системного подхода осуществлено комплексное монографическое исследование особенностей и закономерностей конституционного конфликта как явления и процесса политико-правовой действительности современной Украины и обусловленных ими актуальных теоретических и практических вопросов. Таким образом решена важная научная задача — развитие целостной концепции конституционного конфликта на основе синтеза всех аспектов теоретического видения данной проблемы в конституционно-правовом измерении. Это позволит преобразовать в перспективе отрасль конституционного права из системы норм, преимущественно лишь закрепляющих статусы субъектов конституционно-правового взаимодействия, в эффективный регулятор конституционно-правовых отношений, и в том числе — отношений противостояния и конфронтации. Сказанное обосновывает необходимость конституирования рассматриваемого явления как феномена политико-правовой реальности и как непрерывного процесса конфронтационного взаимодействия субъектов конституционно-правовых отношений.

В рамках осуществлённого исследования сформулирован ряд положений и выводов, внедрение которых будет способствовать оптимизации общественных отношений, складывающихся в конституционно-правовой сфере.

Ключевые слова: конституционное право, конституционная конфликтология, конституционный конфликт, конституционная конфликтность, конституционно-конфликтный процесс, конституционно-конфликтная диагностика.

SUMMARY

Yezerov A.A. Constitutional conflict as a phenomenon and process in Ukraine. — Manuscript.

Thesis, aimed to receive an academic degree of a candidate of law science by specialty 12.00.02 — constitutional law. — Odessa National Law Academy, Odessa, 2007.

Modern process of the state construction in Ukraine develops in conditions of the raised social intensity and, hence, — constant increase of a level of a conflictness in sphere of constitutional relations. For this reason the problem of development of mechanisms of influence on the constitutional conflicts, tools of their overcoming, ways of their prevention, ways to increase their positive influence on development of the constitutional process and reduction of their negative consequences is represented as very actual. Its decision is impossible without theoretical maintenance and system consideration of the constitutional conflicts in the Ukrainian society by forces of a

constitutional law which, acting as a starting point of normative and valuable orientation of the legal system of the country, should recognize in full an inevitability of the constitutional conflicts and provide legal ways of influence on their development.

For the first time within the framework of a science of Ukrainian constitutional law on the basis of the system approach complex monographic research of features and rules of the constitutional conflicts, as the phenomenon of political and legal realities of modern Ukraine, and actual theoretical and practical questions, is carried out. Thus the important scientific problem — development of the complete concept of the constitutional conflict on the basis of synthesis of all aspects of theoretical vision of the given problem in constitutional sphere is solved. It will allow in the long term branch to transform constitutional law from system of the norms fixing statuses of subjects of constitutional interaction, to an effective regulator of constitutional and legal relations, and including — relations of opposition and confrontation. It proves necessity of constitution of constitutional conflict as phenomenon of a political and legal reality and as continuous process of confrontational interaction of subjects of constitutional and legal relations.

The number of positions and conclusions was formulated at the framework of carried out research, which introduction will promote optimization of the public relations developing in constitutional sphere.

Key words: constitutional law, constitutional conflictology, constitutional conflict, constitutional conflictness, constitutionally-conflict process, constitutionally-conflict diagnostics.